

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Liudmila Garbul

XVII AMŽIAUS I PUSĖS KANCELIARINĖS (PRIKAZŲ) RUSŲ KALBOS
SEMANTINIAI POLONIZMAI

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2009

Disertacija rengta 1982-2009 metais Vilniaus universitete.

Disertacija ginama eksternu.

Mokslinis konsultantas:

prof. habil. dr. Sergejus Temčinas (Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų srities filologijos krypties taryboje:

Pirmininkas:

doc. dr. Pavel Lavrinec (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

Nariai:

prof. habil. dr. Eleonora Lassan (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

prof. habil. dr. Sergejus Temčinas (Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

prof. habil. dr. Andraš Zoltan (L. Etvešo Budapešto universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

doc. dr. Jurgis Pakerys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

Oponentai:

doc. dr. Nadiežda Morozova (Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

doc. dr. Viktorija Ušinskienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H)

Disertacija bus ginama viešame Humanitarinių mokslų srities filologijos krypties tarybos posėdyje 2009 m. liepos 01 d. 13 val. V. Krėvės auditorijoje

Adresas: Universiteto 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2009 m. gegužės d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

ВИЛЬНЮССКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Людмила Гарбуль

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПОЛОНИЗМЫ В РУССКОМ ПРИКАЗНОМ ЯЗЫКЕ
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVII ВЕКА

Автореферат докторской диссертации
Гуманитарные науки, филология (04 Н)

Вильнюс, 2009

Диссертация выполнена в 1982-2009 годах в Вильнюсском университете.

Диссертация защищается экстерном.

Научный консультант:

проф. габил. д-р Сергеюс Темчинас (Институт литовского языка, гуманитарные науки, филология – 04Н)

Диссертация защищается на заседании Совета Вильнюсского университета по гуманитарным наукам филологического направления:

Председатель:

доц. д-р Павел Лавринец (Вильнюсский университет, гуманитарные науки, филология – 04Н)

Члены:

проф. габил. д-р Элеонора Лассан (Вильнюсский университет, гуманитарные науки, филология – 04Н)

проф. габил. д-р Сергеюс Темчинас (Институт литовского языка, гуманитарные науки, филология – 04Н)

проф. габил. д-р Андраш Золтан (Будапештский университет им. Л. Этвеша, гуманитарные науки, филология – 04Н)

доц. д-р Юргис Пакарис (Вильнюсский университет, гуманитарные науки, филология – 04Н)

Оппоненты:

доц. д-р Надежда Морозова (Институт литовского языка, гуманитарные науки, филология – 04Н)

доц. д-р Виктория Ушинскене (Вильнюсский университет, гуманитарные науки, филология – 04Н)

Защита диссертации состоится 1 июля 2009 г. в 13 час. в ауд. Винцо Кревес на открытом заседании Совета Вильнюсского университета по гуманитарным наукам филологического направления.

Адрес: Университето 5, LT-01513 Вильнюс, Литва

Автореферат разослан мая 2009 г.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Вильнюсского университета.

Bendras darbo apibūdinimas

Referuojamoji disertacija skirta slavų kalbiniams kontaktams pirmojoje XVII a. pusėje tirti. Tai itin svarbus rusų kalbos istorijos laikotarpis, kadangi būtent pirmojoje XVII a. pusėje pradėjo ryškėti rusų bei bažnytinės rusų kalbos santykių pokyčiai ir susidarė prielaidos naujo tipo bendrinei kalbai atsirasti. Atsižvelgiant į dabar visuotinai pripažintą nuostatą, jog kalbiniai kontaktai yra vienas iš veiksnių, skatinančių kalbų vystymąsi, visiškai suprantamas susidomėjimas lenkų ir rytų slavų bei – siauriau – lenkų ir rusų kalbiniais kontaktais, kurie suaktyvėjo antrojoje XVI pusėje ir buvo itin intensyvūs visą XVII šimtmetį. Šių kalbų tarpusavio sąveikos padariniai, kaip rodo tyrimai, rusų kalbos istorijai yra kur kas reikšmingesni, nei iki šiol manyta.

Lenkų kalbos įtaka minėtu laikotarpiu ne tik praturtino rusų kalbos žodyną (tai patvirtina ir ankstesni lenkų bei rusų kalbinių kontaktų tyrimai), bet turėjo reikšmės ir gilesniems klodams, įtakojo rusų kalbos semantinę sistemą. Tai, savo ruožtu, leidžia daryti prielaidą, kad septynioliktame šimtetyje lenkų kalbos įtaka buvo viena iš priežasčių, paskatinusių kalbinės situacijos pokyčius Maskvos Rusijoje. Dėl to atsirado prielaidos susidaryti naujai, daugiau ar mažiau orientuotai į šnekamąją, bendrinei rusų kalbai.

Analitinių šio darbo dalių preambulėje nagrinėjami bendrieji klausimai, aktualūs rusų bendrinės kalbos formavimosi požiūriu. Jie nagrinėjami XVI a. antrosios pusės – XVII a. Maskvos Rusijos istorinių ir kultūrinių įvykių kontekste. Analitinėse disertacijos dalyse remiantis XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės Maskvos valstybės (toliau MV) diplomatinio susirašinėjimo medžiaga, sinchroniniu ir diachroniniu aspektu tiriamas likimas žodžių, kurių analizuojamos reikšmės, disertacijos autorės nuomone, laikytinos semantiniiais polonizmais, taip pat aprašomas kitų rytų slavų kalbų vaidmuo šiems skoliniais patenkant į rusų rašytinę kalbą.

Tyrimo objektas – reikšmės arba semantiniai skoliniai (kalkės), aptinkami vienoje iš MV XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės rusų kanceliarinių raštų atmainų – pasiuntinybių prikazų diplomatiniam susirašinėjime.

Tyrimo šaltiniai – diplomatiniai dokumentai, kuriuose atsispindi MV santykiai su Vakarų Europos šalimis: Anglija, Olandija, Danija, Italija, Moldavijos

kunigaikštyste ir Valachija, Žečpospolita (Lenkija ir Didžiąja Lietuvos Kunigaikštyste), Šventąja Romos imperija, Prancūzija, Švedija ir Turkija.

Darbo metu naudotos publikuotos pasiuntinybių knygos ir jų fragmentai. Išskirtinis šių paminklų bruožas – tai, kad juose užfiksuota įvairialypių duomenų pačiais įvairiausiai tiek užsienio politikos, tiek ir vidaus gyvenimo klausimais. Pasiuntinybių knygas sudaro įvairūs dokumentai (dažniausiai jų kopijos): sutartys ir traktatai; akreditavimo raštai (kredencialai), „otvetnyje“, rusų ir užsienio valdovų sutartys, prikazu susirašinėjimas su ambasadoriais, pasiuntiniais, žygūnais; nurodymai ambasadoms (neretai labai detalūs); rusų atstovų užsienyje „pranešimai“ ir žinialapiai – išsamios rusų diplomatijos atstovų ataskaitos apie keliones į paskirtąją šalį (kelionių dienoraščiai), susitikimus ir derybas su užsienio atstovais ir jų įgaliotiniais. Be to, juose galima rasti duomenų apie įvairiausius įvykius, faktų ir asmeninių pastabų.

Ši rusų kanceliarinių raštų atmaina pasirinkta tyrimo šaltiniu todėl, kad analizuojamuoju laikotarpiu kaip tik tokio pobūdžio šaltiniai operatyviausiai ir aiškiausiai atspindėdavo daugelį inovacinių kalbos procesų ir reiškinių, kadangi tai buvo kone vienintelė raštijos rūšis, kurioje galėjo būti fiksuojami ir nukrypimai nuo knyginės normos, be to, ji, palyginti su kitomis, buvo kur kas atviresnė įvairausio pobūdžio poveikiui iš šalies. XVII a. šimtetyje labiausiai juntama lenkų įtaka. Be to, kanceliarinės (prikazu) kalbos ryšys su gyvąja rusų kalba leidžia kalbėti apie jos strateginę įtaką Maskvos Rusijoje susiklosčiusiai kalbinei situacijai vėlyvaisiais viduramžiais (XVI–XVII a.) ir didelę reikšmę vykstant naujo tipo rusų bendrinės kalbos formavimosi procesui.

Disertacijoje nagrinėjamos **temos aktualumą** lemia tai, kad istorinė XVII šimtmečio, t. y. laikotarpio prieš Petro I reformas, rusų rašytinės kalbos naujadarų semantika mažai aprašyta lingvistinėje literatūroje, vadinasi, mažai ištirta. Tai lemia ir tyrimų šaltinio reikšmingumas – diplomatinė MV dokumentacija, kuri antrąją XVI a. pusę ir visą XVII a. laikytina vienu iš pagrindinių rusų rašytinės kalbos polonizacijos šaltinių.

Tyrimo tikslas – pagal galimybes kuo nuosekliau išaiškinti semantinius polonizmus diplomatiniam MV susirašinėjime su Vakarų Europos valstybėmis XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje, atskleisti, koku būdu jie pateko į rusų raštiją ir kaip susiklostė jų likimas viena kitą veikiančiose kalbose, nustatyti jų istorinę, kultūrinę

ir lingvistinę reikšmę kalbos raidos istorijai atkurti, taip pat nustatyti skolinių vaidmenį vykstant rusų bendrinės kalbos formavimosi procesui ir tai, kaip jie praturtino leksinę bei semantinę rusų kalbos sistemą.

Siekiant šio tikslo reikia išspręsti šiuos svarbiausius klausimus:

- 1) įrodyti, kad antrojoje darbo dalyje nagrinėjami leksiniai semantiniai vienetai yra semantiniai XVII a. rusų rašytinės kalbos polonizmai;
- 2) verifikuoti medžiagą, nagrinėjamą trečiojoje tyrimo dalyje;
- 3) nustatyti kalbų tarpusavio sąveikos, dėl kurios darbe pateikiamos semantinės kalkės pateko į nagrinėjamo laikotarpio rusų prikazų kalbą, pobūdį;
- 4) nustatyti „prostaja mova“ vaidmenį ir reikšmę XVI–XVII a. vykstant lenkų ir rusų kalbiniams kontaktams;
- 5) atskleisti, kaip rusų ir kitų rytų slavų kalbų leksikos ir semantikos sistemos įsisavino darbe nagrinėjamas semantines kalkes ir parodyti jų indėlį turtėjant šių kalbų žodynui;
- 6) leksikos ir semantikos lygmeniu įvertinti lenkų kalbos įtaką rusų kalbos istorinės evoliucijos procesams.

Tyrimų metodika iš esmės remiasi tradiciniu istoriniu lyginamuoju metodu. Be to, darbe naudojamas ir gretinimo metodas, būtinai derinamas su istorizmu, kadangi atliekant atskirų semantinių sistemų arba jų fragmentų lyginamąją analizę tiek sinchroniniu, tiek diachroniniu aspektu privalu remtis tipologiniu požiūriu. Be šių pagrindinių metodų naudojami taip pat komponentinės analizės elementai, kvantitatyvinis medžiagos vertinimas (kiekybinis statistinis metodas). Taikomi ir gretutinių disciplinų, kaip antai: istorijos, etnografijos, kultūrologijos metodai.

Darbo mokslinis naujumas susijęs su tuo, kad istorinėje slavistikoje dar nebuvo atliekami tokios didelės – vertinant tiek turinio, tiek chronologiniu aspektu – apimties medžiagos semasiologiniai tyrimai. Tai sudarė sąlygas išaiškinti palyginti gausią grupę leksemų, kurių analizuojamos reikšmės, užfiksuotos XVII a. rusų rašytinėje kalboje, autorės nuomone, laikytinos polonizmais. Be to, daugeliu atveju buvo pagilinta šių skolinių chronologija ir nustatyta arba patikslinta, koku būdu jie pateko į rusų kalbą.

Kita grupė leksinių semantinių vienetų, kurie šiame darbe kvalifikuojami kaip semantiniai polonizmai, iki šiol iš viso nebuvo užregistruota raštijos paminkluose ir neatliepta leksikografiniuose rusų kalbos šaltiniuose. Be to, daugeliu atvejų autorei pavyko verifikuoti ankstesnių semantinių polonizmų, patekusių į rusų rašytinę kalbą XVI–XVII a., tyrimų rezultatus.

Darbo praktinę vertę sudaro tai, kad antrojoje ir trečiojoje disertacijos dalyse pateikiama medžiaga gali būti naudojama rusų kalbos etimologiniams ir istoriniams žodynams patikslinti bei papildyti, taip pat apibendrinamojo pobūdžio istorinės leksikologijos ir rusų bendrinės kalbos istorijos tyrimams.

Gynimui pateikiami teiginiai:

1. Lenkų kalbos įtaka rusų rašytinei kalbai pirmojoje XVII a. pusėje pasižymėjo ne tik kiekybiniu intensyvumu, bet ir giliai veikė leksinę bei semantinę sistemą kokybiniu aspektu.
2. Antrojoje darbo dalyje analizuojamos pateiktų leksemų reikšmės nėra savarankiški rusų kalbos dariniai, o semantinės lenkų kalbos kalkės. Dalis jų į rusų rašytinę kalbą pateko anksčiau nei iki šiol manyta.
3. Trečiojoje darbo dalyje nagrinėjama medžiaga, kurią būtina verifikuoti.
4. „Prostaja mova“ vykstant rusų–lenkų kalbiniams kontaktams antrojoje XVI a. pusėje ir XVII a. atliko aktyvios tarpininkės vaidmenį.
5. Pasiuntinybių prikazo dokumentacija, patyrusi stiprią lenkų kalbos įtaką ne tik leksikos, bet ir semantikos lygmeniu, XVII a. galėjo būti šios įtakos laidininkė ir didžiarusių knygų kalbai, – sąlygas tam sudarė vadinamoji „trečioji pietų slavų kalbų įtakos banga“.

Disertacijos struktūra. Darbą sudaro įvadas, dvi analitinės dalys, baigiamoji dalis, žodžių registras, šaltinių, žodynų bei literatūros sąrašas ir žodžių rodyklė. Įvade nagrinėjamos lenkų kalbos istorinės bei kultūrinės įtakos rusų kalbai prielaidos tiriamuoju laikotarpiu; naujo tipo rusų bendrinės kalbos formavimosi sąlygos ir veiksniai, skaitinę šį procesą, tarp jų ir lenkų kalbos įtaka rusų kalbai kaip vienas iš tokio pobūdžio veiksnių; rusų ir lenkų kalbinių kontaktų pobūdis XVI–XVII a. ir apibrėžiamos svarbiausios sąvokos, susijusios su skolinimosi procesu; lenkų–rytų slavų

ir lenkų–rusų kalbinių kontaktų XV–XVIII a. tyrimų istorija leksikos ir semantikos lygmenimis; pateikiamas bendras darbo apibūdinimas. Kiekvieną iš dviejų analitinių darbo dalių sudaro trys skyriai, kuriuose analizuojama medžiaga pateikiama tokiu pat eiliškumu, kaip kalbos dalys akademinėje rusų kalbos gramatikoje. Kiekvienos dalies pabaigoje apibendrinami rezultatai. Baigiamojoje dalyje formuluojamos bendros išvados, į jas įtraukiant ir tik žodžių registre pateiktą medžiagą, todėl pastarasis laikytinas tyrimo dalimi.

Disertacijos turinys ir išvados

Įvade (I.) aprašoma antrojoje XVI–XVII a. Maskvos Rusioje susiklosčiusi istorinė, kultūrinė ir kalbinė situacija, kurios fone vyko lenkų-rytų slavų ir lenkų-rusų kalbiniai ir kultūriniai kontaktai, nagrinėjama, koks buvo lenkų vaidmuo keičiantis kalbinei situacijai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) ir Maskvos Rusioje, taip pat aptariama lenkų kalbos įtaka naujo tipo rusų bendrinės kalbos formavimosi procesui. Čia taip pat pateikiami lenkų-rusų kalbinių kontaktų pobūdžio, svarbiausių sąvokų, vartojamų kalbant apie skolinimosi procesus, tarp jų ir semantines kalkes, apibūdinimai. Taip pat pateikiami tokių tekste vartojamų sąvokų, kaip: „polonizmas“, „prostaja mova“, „kanceliariniai raštai“, „kanceliarinių raštų kalba (XVI–XVII a. – prikazu)“ apibrėžimai ir nagrinėjamas šių reiškinių vaidmuo formuojantis naujai rusų bendrinei kalbai.

Įvade taip pat pateikiama rusų ir Vakarų slavistų mokslinių tyrimų, skirtų lenkų kalbos įtakai rytų slavų kalboms XV–XVIII a., apžvalga.

Įvado pabaigoje nusakomas tyrimo temos, objekto aktualumas, tikslai ir uždaviniai, apibūdinami šaltiniai, pagrindžiami metodai, darbo mokslinis naujumas ir praktinė vertė, formuluojami svarbiausi uždaviniai ir pateikiama informacija apie disertacijos aprobavimą.

Antrojoje analitinėje tyrimo **dalyje (II.)** „Anksčiau nenustatyti semantiniai polonizmai“, remiantis XVI a. pabaigos –XVII a. pirmosios pusės diplomatinio susirašinėjimo medžiaga, atskirų istorinių etimologinių apybraižų forma išnagrinėta 173 leksinių vienetų istorija (griežtai tariant, tai 168 leksemos, bet skirtingos 5 iš jų reikšmės nagrinėjamos 2 kartus skirtinguose skyriuose). Nuo seniausių laikų iki šių dienų atsekamas aktualios kiekvienos leksemos reikšmės likimas visose tarpusavy sąveikaujančiose kalbose daugiausia dėmesio skiriant antrajai XVI pusei ir XVII a.

Antrosios dalies **pirmajame skyriuje** „Semantiniai polonizmai, kurių nagrinėjamos reikšmės chronologija patikslinta (pasendinta)“ nagrinėjamos 82 leksemos, kurių tiriamos reikšmės, autorės nuomone, laikytinos semantiniiais polonizmais. Šios leksemų reikšmės jau anksčiau yra užfiksuotos rusų raštijoje ir istorinėje leksikografijoje, bet rašant disertaciją surinkti duomenys sudarė sąlygas patikslinti apatinę chronologinę šių reikšmių atsiradimo ribą. Be to, 60 atvejų semantinė kalkė greičiausiai atsirado tarpininkaujant „prostaja mova“ kalbai.

Šios dalies **antrajame skyriuje** „Semantiniai polonizmai, kurių chronologija, nustačius, jog jie pasiskolinti (verstiniai), netikslinta (nesendinta)“, nagrinėjamos 48 leksemos, kurios, autorės nuomone, laikytinos skoliniais iš lenkų kalbos. Be to, 38 atvejais iš 48 reikšmės kalkė lenkų kalbos pagrindu veikiausiai susidarė tarpininkaujant „prostaja mova“ kalbai.

Trečiajame antrosios dalies **skyriuje** „Anksčiau neužfiksuoti rusų raštijoje semantiniai skoliniai iš lenkų kalbos“, nagrinėjamos 43 leksemos, kurių analizuojamos reikšmės anksčiau neužfiksuotos rusų raštijoje ir pateikiama argumentų, kad tai – semantiniai skoliniai iš lenkų kalbos, o ne vienalaikiai savarankiški pačios rusų kalbos dariniai, be to, 27 atvejais lenkiškos kalkės tikriausiai susidarė tarpininkaujant „prostaja mova“ kalbai.

Trečiojoje (III.) analitinėje darbo **dalyje** „Semantiniai polonizmai, užfiksuoti ankstesniuose XV–XVIII a. lenkų-rusų kalbinių kontaktų tyrimuose“ daugiausia dėmesio skiriama polonizmams, kurie jau anksčiau užfiksuoti lenkų-rusų kalbinių kontaktų XV–XVIII a. moksliniuose tyrimuose (jų yra 66), tačiau šiuose darbuose būdavo paprasčiausiai deklaruojama, kad tai – semantiniai skoliniai iš lenkų kalbos, nepateikiant jokių argumentų. Todėl būtina įrodyti, jog jie tikrai buvo pasiskolinti, arba patikslinti skolinių pobūdį. Be to, šioje dalyje taip pat nagrinėjami ir tie semantiniai polonizmai, kurių nagrinėjamos reikšmės apatinė chronologinė riba dar yra tikslinama.

Pirmajame trečiosios dalies **skyriuje** „Hipotetiniai semantiniai polonizmai, kurių nagrinėjamos reikšmės apatinė chronologinė riba turi būti tikslinama arba verifikuojama“, nagrinėjama 14 leksemų. Autorei pavyko įrodyti, kad nagrinėjamos jų reikšmės – tai semantiniai skoliniai iš lenkų kalbos, ir patikslinti tų reikšmių apatinę

chronologinę ribą. 12 iš 14 atvejų reikšmė greičiausiai pasiskolinta tarpininkaujant „prostaja mova“.

Antrajame šios dalies **skyriuje** „Hipotetiniai semantiniai polonizmai, kurių pasiskolinimo faktą reikėtų verifikuoti arba patikslinti jo pobūdį“, nagrinėjamos 32 leksemos. Autorei pavyko patvirtinti, kad 5 iš jų yra nagrinėjamų lenkų kalboje užfiksuotų reikšmių kalkės. 13 atvejų patikslintas skolinimosi pobūdis: įrodyta, jog tai – semantinė kalkė, o ne leksinis skolinys. Be to, 17 semantinių polonizmų pateko į rusų rašytinę kalbą – veikiausiai tarpininkaujant „prostaja mova“. 14 atvejų įrodyti, jog leksemos priskirtinos prie semantinių kalkių, nepavyko: *живность, заплата, zgodитися (сгодитися), потуга, увязити, узнанье*, – autorės nuomone, jas reikėtų laikyti leksiniais polonizmais, o nagrinėtas leksemų *замóкъ, лежати, поступитися, прикладъ, провадити, расходъ (розходъ, росходъ), турь(-а?)* reikšmes veikiausiai apskritai derėtų išbraukti iš rusų kalbos skolinių iš lenkų kalbos (polonizmų) sąrašo.

Trečiajame trečiosios dalies **skyriuje** „Semantiniai polonizmai, kurių pasiskolintos reikšmės apatinė chronologinė riba patikslinta“, pateikiama 20 leksemų, kurių nagrinėjamos reikšmės, autorės nuomone ir kitų autorių tyrimų duomenimis, yra semantiniai polonizmai. Remdamasi turimais duomenimis autorė nustatė, jog jie pateko į rusų raštiją anksčiau, nei buvo iki šiol manyta. Be to, yra pakankamai duomenų, leidžiančių daryti išvadą, kad skolinantis visus šiuos semantinius polonizmus tarpininko vaidmenį atliko „prostaja mova“.

Baigiamojoje dalyje suformuluotos konkrečios išvados apie lenkų kalbos įtaką vienos iš kanceliarinės rusų kalbos atmainų leksikai ir semantikai pirmojoje XVII a. pusėje. Taip pat išdėstyti ir bendri teiginiai, apibūdinantys šios įtakos pobūdį, vaidmenį ir reikšmę rusų kalbos istorijai:

1. Disertacijoje iš viso išanalizuotos 309 leksemos, išnagrinėtos 296¹ jų reikšmės, autorės nuomone, laikytinos semantiniiais polonizmais. Nustatytos 173 reikšmės, laikytinos semantinėmis kalkėmis, kurios anksčiau nebuvo identifikuotos. Patikslinta, kaip seniai rusų raštijoje galėjo atsirasti 82 šios grupės reikšmės skoliniai, o nagrinėtos 43 leksemų reikšmės iš viso pirmą kartą užfiksuotos rusų rašytinėje kalboje. Nustatyta, kad 52 iš 66 verifikuotų potencialių semantinių skolinių laikytini kalkėmis.

¹ Čia nurodytas ir skaičius leksemų, kurios pateikiamos tik darbo V. dalyje – žodžių registre.

Patikslinta apatinė chronologinė 34 iš jų nagrinėtos reikšmės riba. 14 šios kategorijos leksemų reikšmės pasiskolinimo fakto patvirtinti nepavyko.

2. Iš lenkų kalbos buvo pasiskolinta po dvi 22 leksemų reikšmės: *ажъ, вытиснути, до, заказъ, засъдати (заседати), знакъ, комора, кровный, мѣшати (мешати), мимо* („nepaisant, priešingai“), sudarančias įvairias linksnių ir prielinksnių konstrukcijas, *надлежати, належати, наука, отбити, отмѣнный, подъездъ, покой, презъ, скарбъ, склонити, спѣшити (спешити), справитися*, o žodžio *имѣти (имети)* – net trys reikšmės, taigi iš viso buvo nustatyta 319 semantinių kalkių atvejų.

Pirmiau pateikta informacija, autorės nuomone, leidžia teigti, kad nors semantinio skolinimosi galimybės iš esmės nėra labai plačios, palyginti su skoliniais, visgi jo negalima priskirti prie itin retų reiškinių. Reikšmių skolinimasis buvo aktualus ne tik prasidėjus Petro I epochai, kaip anksčiau buvo manoma, bet ir mus dominančiu laikotarpiu. Akivaizdu, kad jau XVII a. šis reikšmių skolinimasis palyginti aktyviai dalyvavo rusų kalbos turtinimo procese, skatino įsisavinti kitų kalbų, tarp jų ir lenkų, leksikos bei semantikos išteklius.

3. 27 disertacijoje aptarti semantiniai polonizmai, laikytini antriniais skoliniais: *манна, музыка (музика), наука, неприятель, орган(ы), особа, папезский, персона (парсона, парсуна), пеня, пѣнязь, повинность, подданный, позволити, пороховой, посполитый, проклятво, римлянинъ, розность, секретъ, скарбъ, скрына, талантъ, титло (титла), хоругвь (хоронга, хоронгвь, хорухвь), цесарь, чата², штука*. Tokie žodžiai, kaip: *неприятель, особа, папезский, персона, повинность, подданный, позволити, пороховой, посполитый, проклятво, римлянинъ, розность, штука*, – galimas daiktas, ir *наука, секретъ³, скарбъ* – taip pat pasiskolinti iš lenkų kalbos.

4. Nustatyta, kad 5,8% skolinių pateko į rusų kalbą XV a. (6 iš jų – XV–XVI a. sandūroje). XV a. į rusų kalbą pateko 14,8% tik žodžių registre pateikiamų semantinių kalkių, ir tik 2,2% analitinėse darbo dalyse (II. Ir III.) nagrinėjamų semantinių skolinių.

² Jei leksemos negalima priskirti prie senosios savosios slaviškosios leksikos, daugelio tyrėjų nuomone (žr.: Ваńkowski 1, 218; Boryś 2005, 92; Kochman 1967, 62; Фасмер IV, 351).

³ Pirmą kartą užfiksuota lenkų kalboje XV–XVI a. sandūroje „wychodek, ustęp“ reikšme. (SIStp VIII(2), 113, 147), o nuo XVI a. 7-ojo dešimtmečio – ir reikšme „dwór, garderoba, kancelaria“ (Linde V, 238; Karłowicz VI, 58; Reczek 1968, 437; NSIEJP, 457), rusų raštijoje žodis *секретъ* anksčiausiai užfiksuotas XVI a. Tada jis vartotas kaip tik „rezidencija, kanceliarija“ reikšme. (СлРЯ XI–XVII вв. 24, 39).

26,8% skolinių pateko į rusų kalbą XVI a. (8 iš jų – XVI–XVII a. sandūroje): 47,7% iš jų sudaro semantiniai polonizmai, pateikiami tik žodžių registre, 18,7% – analitinėse tyrimo dalyse. Dera pastebėti, kad didžioji to laikotarpio skolinių dalis į rusų kalbą pateko antrojoje šimtmečio pusėje. 67,4% turimos medžiagos sudaro semantiniai skoliniai, patekę į rašytinę rusų kalbą XVII a., 37,5% iš jų pateikti tik žodžių registre, o 79,1% – polonizmai, nagrinėjami analitinėse darbo dalyse (II. Ir III.). Iš pateiktų statistinių duomenų matyti, kad semantinių kalkių iš lenkų kalbos sudarymo procesas nuolat intensyvėjo. Autorės atlikto tyrimo duomenimis, XVI a., palyginti su XV a., šis procesas suintensyvėjo 4,6 karto, o XVII a., palyginti su XVI a., – 2,5 karto.

Kalbant apie pirmąją septynioliktojo šimtmečio pusę, kuri ir buvo autorės dėmesio centre, reikia pasakyti, kad tuo laikotarpiu įtakos, kurią lenkų kalba darė rusų rašytinės kalbos leksikai ir semantikai, intensyvumas kito: aukščiausią tašką ji pasiekė vadinamuoju Smutos (Sumaišties) laikotarpiu (48,8%) ir laikotarpiu nuo XVII a. antrosios penktojo dešimtmečio pusės iki šeštojo dešimtmečio vidurio (26,7%). Tai galima paaiškinti istoriniais įvykiais, skatinusiais aktyvesnius tiesioginius MV kontaktus su Lenkija ir LDK. Be to, į šių santykių orbitą patekdavo ir pirmojo subjekto ryšiai su kitomis Vakarų Europos didvalstybėmis. Susirašinėjimo su jomis dokumentuose, ypač verstiniuose, taip pat aptinkame palyginti daug polonizmų.

5. Įdomu tai, jog pagal kilmę didžioji dalis analizuotų leksemų – vidiniai slavų kalbų derivatai, dažniausiai išplitę visose slavų kalbose (93,9%). Tai galėjo paskatinti kalkių susidarymo procesą. Tačiau tokio pobūdžio skolinius išaiškinti labai sudėtinga, taigi gauti rezultatai negali nebūti hipotetiniai.

Toks didelis slavų tarpusavio skolinių⁴ procentas vienoje iš XVII a. rusų rašytinės kalbos atmainų, autorės nuomone, leidžia tvirtinti, kad nors, kaip teigia A. L. Vinogradova (1977, 35), senosios rusų kalbos semantikai didelę įtaką darė oficialioji graikų kalba, ir dėl to daugelis daugiareikšmių daiktavardžių, ypač abstrakčiųjų, senojoje rusų kalboje beveik tiksliai atkartoja atitinkamų graikų leksemų semantinę schemą, – XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje ne tik rusų kalbos leksinės sistemos, bet ir jos semantikos formavimasis nebuvo atsietas nuo kitų slavų kalbų, pavyzdžiui, nuo

⁴ Neslaviškos kilmės leksemos, turinčios neslavišką šaknį, sudaro tik 6,1% (5 iš jų – analitinėje darbo dalyje, ir 13 – iš pateikiamų tik žodžių registre.).

lenkų kalbos, kurios įtaka nurodytu laikotarpiu buvo itin intensyvi, atitinkamų sistemų formavimosi.

6. Visuotinai pripažįstama, kad kalkės daromos ne iš vienos kokios nors kalbos dalies, nors grupės tyrėjų duomenimis (Флекенштейн 1963, 306; Witkowski 1992, 267), tarp semantinių kalkių dominuoja veiksmažodžiai. Tai patvirtino ir disertacijos autorės atlikti tyrimai: daiktavardžiai sudaro 38 % semantinių kalkių, įvardžiai – 1%, būdvardžiai – 10,2%, veiksmažodžiai – 43,6%,rieveksmiai – 3,3%, prielinksniai – 3,3%, jungtukai – 0,3%, dalelytės – 0,3%.

7. Anksčiau tiriant lenkų ir rusų kalbinius kontaktus XV–XVIII a. buvo laikomasi nuomonės, kad didžiąją dalį skolinių tuo laikotarpiu sudarė speciali leksika, papildžiusi tokias terminologijos ir profesinės veiklos sritis kaip administravimas ir valdymas, teisė, karyba, medicina, flora ir fauna, religija, moralė, kultūra, komunikacijos priemonės ir kt. Šie elementai, be abejo, praturtino rusų kalbos žodyną ir aiškintini ekstralingvistinių veiksnių poveikiu: kultūrine įtaka, įvairių mokslo ir gamybos sričių plėtra.

Greta tokio pobūdžio skolinių, disertacijoje labai didelis santykinis visuotinai vartojamos leksikos⁵ svoris. Autorės nuomone, tai gali būti traktuojama kaip ženklas, kad XVII a. pasikeitė lenkų kalbos įtakos rusų kalbai pobūdis: ji ne tik padidėjo vertinant kiekybiniu aspektu, bet pakito ir kokybiškai, todėl leksinės ir semantinės kalbų sistemos dar stipriau veikė viena kitą. Rusų kalbos sistemos pralaidumas galėjo padidėti dėl šios priežasties: daliai Didžiosios Rusios knygininkų, kuriančių „paprastą“ kalbą, lenkų kalba tapo etalonu tik antrojoje XVII a. pusėje (žr. Целунова 2006, 135), tačiau Pasiuntinybių prikazo personalas, turint omeny jo sudėtį ir pasirengimo lygį, taip pat dažnus tiesioginius kontaktus su Vakarų Europos kultūros atstovais, šios kalbos autoritetinumą galėjo, regis, įsisąmoninti jau antrojoje XVI a. (pabaigoje) – pirmojoje XVII a. pusėje.

8. 80,5% diplomatinėje korespondencijoje aptiktų semantinių polonizmų greičiausiai pasiskolinti vykstant sudėtingiems kalbiniams kontaktams tarpininkaujant kanceliarinei LDK kalbai, o vėliau, nuo XVI a. vidurio, ir kalbai, vadinamai „prostaja

⁵ Reikšminga J. A. Celiunovos pastaba, kad A. Firsovas kūrė „paprastą“ kalbą laikydamas nuostatos „...a t s i s a k y t i s p e c i f i n ė s k n y g i n ė s l e k s i k o s; daugiausia paprastinant neutralios leksikos sąskaita, kurią dažnai „pasufleruodavo“ lenkiški Psalmyno tekstai“. E. A. Целунова (2006, 119)

mova“. Be kita ko, analitinėse tyrimo dalyse pateiktoje medžiagoje šis skaičius siekia 77,7%, o tarp tik žodžių registre užfiksuotų semantinių kalkių – 88,5%⁶.

Šie duomenys leidžia daryti išvadą, kad kanceliarinė LDK kalba ir „prostaja mova“ suvaidino labai svarbų vaidmenį plėtojantis lenkų-rusų kalbiniams kontaktams XV–XVII a. Tai galima paaiškinti: pirma, vengrų specialisto Zoltán‘o (Zoltán 1987, 101) nuomone, vakarų rusų kanceliarinė kalba jau pirmojoje XV a. pusėje buvo vartojama palaikant MV diplomatinius santykius, ir ši tradicija, atrodo, išliko dar ir pirmojoje XVI a. pusėje. Tarp diplomatinių aktų, pradedant XVI a. pirmąja puse iki XVII a. vidurio, palyginti dažnai aptinkami neišversti iš Lenkijos ir LDK gauti dokumentai. Antra, kaip jau buvo minėta įvade (I. 1. 2.), tarp Pasiuntinybių prikazo kadrų galėjo būti ir išėivių iš LDK, taip pat Vokiečių slabados gyventojų, kurie dėl dvikalbystės (daugiakalbystės) nelaikė lenkiškos kilmės elementų, jau vartotų to meto kanceliariniuose LDK raštuose ir „prostaja mova“ kalboje, svetimais, o plačiai juos vartojo. Jų dėka šie elementai patekdavo ir į rusų kanceliarinių raštų kalbą.

Be kita ko, derėtų pažymėti, kad daugeliu atvejų slavų tarpusavio kontaktai, dėl kurių į rusų rašytinę kalbą XVI–XVII a. pateko semantinių skolinių, buvo dar sudėtingesni, nes tarpinės grandies vaidmenį vaidino ne tik kanceliarinė LDK kalba ir „prostaja mova“, bet ir lenkų kalba. Pavyzdžiui, nagrinėjamos leksemų *глубокий*, *неспешно*, *повинность*, *порутчикъ* reikšmės veikiausiai kildintinos iš senovės čekų šaltinio (reikia turėti omeny, kad trys pastarieji žodžiai lenkų kalboje greičiausiai laikytini leksiniais bohemizmais⁷). O kopijuojant dominančią žodžio *кустодия* (-ья) reikšmę jau pati senoji čekų kalba vaidino tarpinės grandies vaidmenį skolinantis leksemą iš lotynų kalbos.

9. Kalbant apie tolesnį semantinių polonizmų, kuriuos pavyko aptikti pirmosios XVII a. pusės diplomatinių dokumentų tekstuose, likimą, šiuo metu turimais duomenimis, 39,5% iš jų istorija rusų rašytinėje kalboje apsiriboja septynioliktuoju

⁶ Kol kas neravuko įrodyti, kad nagrinėjamos žodžių *манна*, *невол(ь)но*, *персона* (*парсона*, *парсуна*), *проклятво*, *римлянинъ*, *самовольникъ*, *стрельба*, *цесарский*, *цесарь* reikšmės pasiskolintos jiems tarpininkaujant.

⁷ Kalbant apie *порутчикъ* derėtų pridurti, kad ir pačioje senojoje čekų kalboje *poručnikъ* yra lotyniško *locum tenens* kalkė, išvertus pažodžiui reiškianti „laikantis vietą“, „pavaduotojas“ (Фасмер III, 336).

šimtmečiu⁸ (jie sudaro 42,2% analitinėse darbo dalyse pateiktų semantinių kalkių ir 32,1% kalkių, figūruojančių tik žodžių registre).

Šioje žodžių grupėje dominuoja neutrali visuotinai vartojama leksika, be to, apytikriai 10% visų darbe nagrinėjamų semantinių skolinių sudaro pavieniui vartojami akivaizdūs okazionalizmai; o nagrinėjamos keturių leksemų reikšmės laikytinos egzotizmais: *коло, обозный, пѣнязь, стражникъ*. Įdomu, kad nors nagrinėjamos leksemų reikšmės rusų rašytinėje kalboje gyvavo labai trumpai, kai kurios iš jų buvo vartojamos rusų tarmėse XIX a. ir tebevartojamos iki šiol: *головной* (СРНГ 6, 310), *жалоба* (СРНГ 9, 66), *завесь (-а)* (СРНГ 9, 307), *коло* (СРНГ 14, 139), *потратити* (СРНГ 30, 303), *рушатися* (СРНГ 35, 289), *свято* (СРНГ 37, 6), *сойтися* (СРНГ 39, 234), *стань*, – aktuali šio žodžio reikšmė rusų tarmėse apsiriboja XIX a. (Даль IV, 312).

12,7 % semantinių kalkių iš lenkų kalbos rusų rašytinėje kalboje buvo vartojama tik XVIII a.⁹ (jos sudaro 8,4% semantinių skolinių, nagrinėjamų analitinėse darbo dalyse ir 24,7% kalkių, pateiktų tik žodžių registre). Funkcinės stilistikos požiūriu ši leksika nesiskiria nuo ankstesnės grupės. Joje galima išskirti du egzotizmus: *воевода* ir *староство*. Darbe nagrinėjamos kai kurių šią grupę sudarančių žodžių reikšmės, užfiksuotos rusų kalbos tarmėse: *веселье* (СРНГ 4, 181), *до* su kilmininko linksniu – vartojama reikšme, sinonimiška prielinksnių „для“, „к“ reikšmei (СРНГ 8, 72), *з(н)альзти* (*з(н)альсти*) (СРНГ 11, 307), *комора* „kambarys, gyvenamoji namo patalpa“, „sandėliukas, saugykla, sandėlis“ (СРНГ 14, 237), *мѣсто* (*место*) (Даль II, 369; СРНГ 18, 128), *мѣшкати* (*мешкати*) (Даль II, 373), *новина* (СРНГ 21, 254), *обирати*, *обрати* (Даль II, 584), *пожитокъ* (СРНГ 28, 297), *поспѣхъ* (СРНГ 31, 201), *посягъ* (СРНГ 30, 130, 259), *скарбъ* „iždas“ (Даль IV, 193; СРНГ 37, 390).

⁸ Šiai grupei priskirtinos šios pateiktų leksemų reikšmės: *заказъ* „įsakymas“, *имѣти* (*имети*) – kaip pagalbinis veiksmožodis sudarant būsimąjį laiką ir „ką nors vilkėti, būti kažką apsirengusiam“ reikšme, *мимо* su galininko linksniu (вин. п.) vartojamas „nepaisant, priešingai“ reikšme, *отмѣнный* „permainingas, nepastovus“, *покой* „taika, karo nebuvimas“, *презь* su galininko linksniu (вин. п.) – „kieno nors pagalba, arba ką nors naudojant, kuo nors naudojantis, kam nors tarpininkaujant“, „nepaisant, priešingai“, *скарбъ* „turtai, brangenybės“.

⁹ Šiai grupei priskirtinos šios išvardytų žodžių reikšmės: *имѣти* (*имети*) – kaip pagalbinis veiksmožodis sudarant būtajį laiką (su modalumo atspalviu) „privalėti, (turėti pareigą) ką nors daryti“, *комора* – abi reikšmės, *мимо* su kilmininko linksniu (род. п.) „nepaisant, priešingai“ reikšme.

15,4% į bendrinę rusų kalbą patekusių semantinių polonizmų istorijos XIX a.¹⁰ nebeįmanoma atsekti (jie sudaro, 14,7% skolinių, pateiktų analitinėse darbo dalyse ir 17,3% užregistruotų tik žodžių registre).

Kaip ir ankstesniais atvejais, tarp šios grupės žodžių dominuoja stilistiškai neutrali visuotinai vartojama leksika. Grupė nagrinėjamų leksemų reikšmių iki šiol vartojamos rusų šnektose.: *добродей* (СРНГ 8, 77), *животный* (СРНГ 9, 159), *закупити* (СРНГ 10, 176), *запомнити* (СРНГ 10, 342), *надлежати* (СРНГ 19, 237), *належати* (Даль II, 432; *належащий* „priklausantis“ (СРНГ 20, 11)), *отмгнный* (СРНГ 24, 238), *писатися* (СРНГ 27, 46), *повттрие(-ее)*, *поветрие(-ее)* (СРНГ 27, 235), *подданный* (СРНГ 27, 384), *покой* (СРНГ 28, 389), *прилучитися* (СРНГ 31, 282), *пришлый* (СРНГ 32, 70), *робити* (СРНГ 35, 108), *рознитися* (СРНГ 35, 163), *справити* (СРНГ 40, 253).

32,4% leksemų nagrinėjama reikšmė ir toliau aktyviai vartojamos dabartinėje rusų kalboje¹¹ (šie žodžiai sudaro 34,7% analitinėse darbo dalyse pateiktų ir 25,9% tik žodžių registre registruotų leksemų) ir tik 4,2% leksemų vartojimo sfera yra ribota. Pavyzdžiui, *валиться*, *вонь*, *лекарство* prk., *отслужить*, *склониться*, *штука*, *шум* jau priskirtini buitiniam (šnekamajam) stiliui, o *аж*, *выносить* (kai vartojama izoliuotai), *шея* (tik frazeologizmuose) – prastakalbei. Ribota yra ir dar trijų leksemų disertacijoje nagrinėjamų reikšmių vartojimo sfera: *забивать* galima išgirsti tik profesinėje kalboje, *манна* – vartojama tik specialiai (ССРЛЯ 6, 609), o *то* – poetinėje kalboje. Įdomus žodžio *доступити* nagrinėtos reikšmės likimas: aiškinamojoje XX a. pirmosios pusės leksikografijoje ji buvo fiksuojama be jokių pažymų, o antrajame ССРЛЯ (IV, 427) leidime ši reikšmė jau pažymėta *обл.* – regionalizmas, be to, ta veiksmožodžio reikšmė vartojama ir dabartinėse rusų kalbos tarmėse (СРНГ 8, 149), kaip ir disertacijoje nagrinėta *сгодиться* (*згодитися*) reikšmė (СРНГ 37, 28-29).

¹⁰ Šiai grupei priklauso šios toliau pateiktų leksemų reikšmės: *заказь* „(už)draudimas, užgynimas“, *мъшати* (*мешати*) „(su)painioti, nesugebėti atskirti, maišyti“, *надлежати* „būti skirtam, priklausyti, susieiti su kuo nors“, *наука* dėstymas, mokymasis; *мokyмас’*, *отмгнный*, „skirtingas, išsiskiriantis iš kitų, ne toks, kaip kiti“, *покой* „kambarys, patalpa gyvenamame pastate“.

¹¹ Šiai grupei priklauso tokios šių leksemų reikšmės, kaip antai: *вытиснуть* „padaryti išspaudimo būdu (įrašą, raštą ir pan.); atspausdinti, išspausdinti“, *достать* – šiuo atveju jau be semos „paimti ginklu, užkariauti, atsikariauti“ (ССРЛЯ (2)IV, 418), *зайти* – kur kas labiau riboto derinimo (ССЛРЯ (2)V-VI, 354), nors šnektose ši leksema šia reikšme vartojama lygiai taip, kaip aprašyta (СРНГ 10, 109), *кровный* vartojamas kaip adjektyvas ir substantivas, nors pastarojo bendrinėje kalboje vartojama tik daugiskaita (ССРЛЯ 5, 1680), o tarmėse – ir vienaskaita (СРНГ 15, 268), *мигнуть* – skiriasi valdymas – kam? (ССРЛЯ 6, 965), *надлежать* – vartojama beasmenė forma „privalu, dera, tinka“, *наука* „mokslas – žmogaus pažinimo sritis“.

Taigi kol kas neįmanoma atsekti, koks buvo apytikriai 39,5% nagrinėtų XV–XVII a. semantinių skolinių iš lenkų kalbos likimas pasibaigus XVII a. rusų rašytinėje kalboje. Be to, 10% tą grupę sudarančių polonizmų (nuo bendrojo nagrinėtųjų skaičiaus) yra okazionalizmai. Dar apytikriai 28,1% semantinių kalkių istorija rusų kalboje baigiasi XVIII–XIX a., o apie 32,4% semantinių skolinių iš lenkų kalbos, patekusių į rusų kalbą XV–XVII a., aktyviai vartojami iki šiol.

Palyginti didelis procentas skolinių, neilgai gyvavusių rusų rašytinėje kalboje, autorės nuomone, leidžia daryti išvadą, kad šios raiškos priemonės pasižymėjo daugialypumu ir nebuvo fiksuotos. Savo ruožtu tai galėtų reikšti tam tikrą semantinių nepastovumą, kalbinį perteklių, – tai labai suprantama, turint omeny tuos pokyčius, kurie rusų kalboje brendo ir vyko septynioliktame šimtmetyje. Be to, galima kalbėti ir apie semantinių polonizmų, kurie pirmojoje XVII a. pusėje tebuvo pavartoti vos vieną kitą kartą, tačiau vėliau įsitvirtino kalboje, priešistorę rusų bendrinės kalbos žodyne¹². Vėliau daugiau kaip ketvirtadalis iš jų (26,6% visų skolinių XVII a.) įsitvirtino rusų bendrinėje kalboje ir praturtino ją naujomis reikšmėmis.

Baigiant semantinių polonizmų, kuriuos pavyko aptikti XVII a. pirmosios pusės MV diplomatiniam susirašinėjime, raidos rusų kalboje apžvalgą, pažymėtina, kad pirmiau pateikta informacija gali turėti ne tik grynai taikomąją vertę (etimologinių žodžių papildymas ir patikslinimas), bet ir būti naudinga lingvistams, tiriantiems, kaip nagrinėjamu laikotarpiu keitėsi lenkų kalbos įtaka (stiprėjo), nes, pasak A. A. Зализняка (2006, 415; 2007), semantinių kalkių susidarymo procesas atlieka labai svarbią funkciją, kadangi yra ne tik grynai kalbinės, bet ir platesnės – kultūrinės įtakos laidininkas, o kalkės ir yra šios kultūrinės įtakos liudytojos.

10. Visa tai, autorės požiūriu, sudaro tam tikrą pagrindą formuluoti galutines apibendrinamojo pobūdžio išvadas apie lenkų įtaką vienai iš rusų rašytinės kalbos atmainų XVII a. ir apie šios įtakos vaidmenį formuojantis naujo tipo rusų bendrine kalbai.

Pasiutinybių prikazo produkcija antrojoje XVI a. pusėje ir visą XVII a. vaidino ne tik vieno iš svarbiausių rusų kalbos žodyno polonizacijos kanalų vaidmenį, kadangi didelis skaičius leksinių polonizmų įsitvirtino šios žinybos dokumentų kalboje. Šios

¹² Iš viso darbe išnagrinėta 13,5% (41 leksemų) autorei aktualių leksemų reikšmių. Analitinėse darbo dalyse pateiktų atvejų – 17,3%, tik žodžių registre užfiksuotų – 5,1%.

žinybos¹³ dokumentų kalba ir buvo suvokiama kaip jos būdingiausias požymis, kuris iš ten nesunkiai patekdavo ir į nieko bendra su Pasiutinybių prikazu neturinčią raštiją (žr. Иссерлин 1961, 74; Пеннингтон 1980, 385; Успенский 1983, 98; Живов, Успенский 1983, 157–159), tačiau kaip tik dėl palyginti didelio semantinių polonizmų svorio to laikotarpio¹⁴ diplomatiniam susirašinėjime, Pasiutinybių prikazo dokumentų kalba skatino lenkų kultūros plitimą ir platesniu aspektu. Tai turėjo įtakos ir Maskvos Rusios kalbos politikos formavimo strategijai: į didžiarusišką dirvą buvo persodinta pietvakarių rusų kalbinė situacija, kuri, savo ruožtu, atkartoją lenkų kalbos padėtį. Be to, šiame procese itin svarbų vaidmenį suvaidino „prostaja mova“, susidariusi LDK kanceliariinės kalbos pagrindu, kuri nesant porinio ekvivalento Didžiosios Rusios sąlygomis, betarpiškai veikė MV kanceliariinę (prikazų) kalbą, ypač diplomatinę, atlikdama itin aktyvaus tarpininko vaidmenį žodžių ir reikšmių skolinimosi iš lenkų kalbos procese. Autorės nuomone, tai įtikinamai rodo šiame tyrime pateikti duomenys.

Pasirodė, kad kanceliariinė (prikazų) kalba, veikiama anksčiau susiklosčiusios tradicijos, skatinusios pagret su senąja rusų leksika laisvai vartoti bažnytines slavų ir kitų kalbų elementus (žr. Zoltán 1987, 24, 102–103; Петрунин 1990, 47), palyginti su kitais tekstų masyvais, yra geriau pasirengusi knyginės kultūros aparato lūžiui. Ji jau XVII a. atspindėjo naujas rusų bendrinės kalbos formavimosi tendencijas (žr. Никитин 2005b, 253). Tuo galima paaiškinti faktą, kad vertėjamas ir „paprastosios“ kalbos kūrėjams nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. vidurio (Успенский 1983, 97–99) buvo patariama orientuotis į Pasiutinybių prikazo kalbos praktiką. Įdomu tai, kad nors kuriantis „prostaja mova“ kalbai polonizacija buvo vienas iš būdų padaryti kanceliariinę kalbą knyginesnę, vėliau, pavyzdžiui, A. Firsovui 1683 m. verčiant Psalmyną, ji buvo vartojama kaip priemonė bažnytinei slavų kalbai supaprastinti (žr. Целунова 1985a, 87; 1985b, 24; 2006, 136). Greičiausiai tai galima paaiškinti tuo, kad formuojantis „paprastajai“ kalbai lenkiški elementai, be kitų šaltinių, daugiausiai buvo imami iš kanceliariinės (prikazų) kalbos (dažniausiai iš diplomatinės), kuri jau iš prigimties buvo demokratiškesnė ir artimesnė gyvajai šnekamajai kalbai nei bažnytinė slavų kalba.

¹³ Tai patvirtina autorės turima medžiaga (žr. literatūros sąrašą).

¹⁴ Įdomu tai, kad L. P. Krysin duomenimis, dabartinėje rusų kalboje kaip tik diplomatijos ir politikos sferos laikytinos didžiausiu semantinių kalkių šaltiniu Л. П. Крысин (2002, 32).

Taigi rusų kalbos istorija rodo, kad nuo XVI a. vidurio ir visą XVII a. lenkų kalba per MV diplomatiųjų dokumentų kalbą, labai aktyviai tarpininkaujat „prostaja mova“, darė rusų kalbai sistemingą bei intensyvią įtaką ir ne tik praturtino rusų kalbos leksinę bei semantinę sistemą, bet ir buvo vienas iš veiksnių, pakeitusių septynioliktame šimtmetyje kalbinę situaciją Maskvos Rusioje, o tai, savo ruožtu, sudarė prielaidas naujo tipo rusų bendrinei kalbai susiformuoti.

Žodžių registre (V.) abėcėlės tvarka surašyti visi semantiniai polonizmai, kuriuos disertacijos autorei pavyko aptikti XVI a. pabaigos – XVII a. pirmosios pusės diplomatiniam MV susirašinėjime: ir tie žodžiai, kurie nagrinėjami analitinėse disertacijos dalyse, ir tie, kuriuos tinkamai argumentavę šiai kategorijai priskyrė kiti tyrėjai, todėl autorė atskirai nenagrinėja jų šiame darbe. (iš viso jų yra 78: tai 81 leksema, bet trijų iš šių leksemų kitos reikšmės pateikiamos analitinėse darbo dalyse). Be kita ko, kalbant apie pastarąsias, derėtų pažymėti, kad be reikšmės ir kiekybinio apibūdinimo (kiek kartų pavartota rašytiniuose šaltiniuose – patvirtinta nurodant šaltinius), pridedama nuoroda į joms skirtas publikacijas.

Darbo aprobavimas

Autorė paskelbė 11 straipsnių lenkų-rusų kalbinių kontaktų tema (žr. literatūros sąrašą), aštuoni iš jų tiesiogiai susiję su disertacijos tema:

1. К вопросу об изучении польского влияния на русский язык XVI–XVIII вв. // *Kalbotyra* XXXVI (2). Vilnius, 1985, 16–26.

2. О хронологии некоторых заимствований в русском языке XVII а. // *Kalbotyra* 44 (2). Vilnius, 1994(1995), 48–60.

3. К проблеме семантических полонизмов в русском приказном языке первой половины XVII а. // *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra* 51 (2)). 2002, 49–62.

4. Семантические полонизмы в документах Посольского приказа первой половины XVII а. // *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra* 52 (2)). 2003, 187–192.

5. К истории некоторых полонизмов в русском языке // *Respectus Philologicus*. 2004. № 6(11), 45–55.

6. Из истории лексем *свято, склад, склонить, склониться* в русском языке // *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra* 53 (2)). 2004 (2005), 167–177.

7. Польский язык как источник семантических калек в русском приказном языке XVII а., // *Ogród nauk filologicznych*. Opole, 2005, 189–201.

8. История лексем *затруднить, налгать, пограничье, родовитый* в русском и других восточнославянских языках // *Respectus Philologicus*. 2008. № 13(18), 180–191.

Disertacijos tema skaityti pranešimai:

1. К вопросу об изучении польского влияния на русский язык XVI–XVIII ва., Филологические чтения, посвященные 110-летию со дня рождения чл.-кор. АН СССР Д. И. Абрамовича. Вильнюсский университет, 4–5 апреля 1983 г.

2. «Простая мова» как проводник польского влияния на русский приказный язык второй половины XVI – первой половины XVII а., *Tarptautinė mokslinė konferencija, skirta prof. Valerijui Čekmonui (1936–2004) atminti: Lietuviai ir slavai: kalbų ir kultūrų sąveika Lietuvos istorijoje ir dabartyje*, Vilnius, 2008 m. lapkričio 27–29 d.

Общая характеристика работы

Реферируемая диссертация посвящена проблеме исследования межславянских языковых контактов в очень важный период истории русского языка, поскольку именно в первой половине XVII столетия намечаются зачатки перестройки отношений между русским и церковнославянским языком и создаются предпосылки для возникновения литературного языка нового типа. Учитывая же общепризнанное ныне положение о том, что межъязыковые контакты являются одним из факторов, стимулирующих развитие контактирующих языков, вполне понятен интерес к польско-восточнославянским и – уже – к польско-русским языковым контактам, которые начиная со второй половины XVI и на протяжении всего XVII в. были весьма интенсивными. Последствия же взаимодействия этих языков, как свидетельствуют результаты наших наблюдений, для истории русского языка были более существенными, нежели предполагалось до сих пор.

Так, польское влияние в интересующий нас период не только способствовало обогащению лексического запаса русского языка (на это указывается и в предшествующих исследованиях польско-русских языковых контактов), но сказывалось и на более глубинном уровне, затрагивая семантическую систему последнего. А это, в свою очередь, позволяет с достаточной степенью уверенности говорить о том, что в семнадцатом столетии польское влияние было одной из целого ряда причин, способствовавших изменению самой языковой ситуации в Московской Руси, в результате чего и создаются предпосылки для формирования нового русского литературного языка, в той или иной степени ориентированного на разговорную речь.

В преамбуле к аналитическим частям работы на фоне панорамы культурно-исторических событий в Московской Руси второй половины XVI–XVII вв. рассматриваются общие вопросы, актуальные для формирования русского литературного языка. В аналитических частях диссертации на материале дипломатической корреспонденции Московского государства (далее МГ) конца XVI – первой половины XVII в. в синхронном и диахронном аспектах прослеживается судьба лексем, которые в анализируемых значениях, по нашему

мнению, представляют собой семантические полонизмы, а также освещается роль других восточнославянских языков в процессе их заимствования русским письменным языком.

Объектом исследования в диссертации являются семантические заимствования (кальки) в одной из разновидностей русской деловой письменности МГ конца XVI – первой половины XVII в. – дипломатической корреспонденции Посольского приказа.

Источниками исследования послужили дипломатические документы, отражающие отношения МГ с западноевропейскими державами: Англией, Голландией, Данией, Италией, Молдавским княжеством и Валахией, Речью Посполитой (Польшей и Великим княжеством Литовским), Священной Римской империей, Францией, Швецией, а также Турцией.

В работе были использованы опубликованные посольские книги и их фрагменты. Отличительной особенностью этих памятников является многосторонность заключенных в них сведений по самым разным вопросам как внешней политики, так и внутренней жизни. Посольские книги включают в себя (как правило, в копиях) разнообразные документы: договоры и трактаты; грамоты «верющие» (верительные), «ответные», договорные русских и иностранных государей; переписку приказа с послами, посланниками, гонцами; указы (часто очень детальные) посольствам; «вести» от русских представителей за рубежом и статейные списки – подробные отчеты русских дипломатических представителей о пути следования в страну назначения (путевой дневник), встречах и переговорах с иностранными представителями и их уполномоченными. Кроме того, они содержат информацию о различных событиях, фактах и личные наблюдения.

Выбор в качестве источников исследования этой разновидности русской деловой письменности обусловлен тем, что в анализируемый период именно источники этого рода наиболее оперативно и отчетливо отражали многие инновационные языковые процессы и явления, поскольку это был практически единственный вид письменности, где могли фиксироваться отклонения от книжной нормы, а кроме того, он как никакой другой был открыт для всякого рода внешних влияний, в XVII же столетии особенно для польского. К тому же связь делового (приказного) языка с живой русской речью позволяет говорить о его

стратегическом влиянии на языковую ситуацию в Московской Руси в период позднего средневековья (XVI–XVII вв.) и большой значимости в процессе формирования русского литературного языка нового типа.

Актуальность рассматриваемой в диссертации проблематики определяется как тем, что историческая семантика новообразований в русском письменном языке XVII столетия, то есть в допетровскую эпоху, слабо представлена в лингвистической литературе, а следовательно, мало изучена, так и важностью источника исследования – дипломатической документации МГ, которая на протяжении второй половины XVI –XVII вв. была одним из основных каналов полонизации русского письменного языка.

Цель исследования – по возможности наиболее полно выявить семантические полонизмы в дипломатической корреспонденции МГ по сношениям с западноевропейскими державами в конце XVI – первой половине XVII в., показать пути их проникновения в русскую письменность и дальнейшую судьбу в контактирующих языках, определить их историко-культурное и лингвистическое значение для воссоздания картины языкового развития, а также установить роль заимствований в процессе формирования русского литературного языка и их вклад в обогащение его лексико-семантической системы.

Заявленная цель предполагает решение следующих задач:

1) доказать, что анализируемые во второй части данной работы лексико-семантические единицы являются семантическими полонизмами в русском письменном языке XVII в.;

2) верифицировать материал, рассматриваемый в третьей части исследования;

3) определить характер контактов, в результате которых представленные в работе семантические кальки проникли в русский приказный язык изучаемого периода;

4) установить значение и роль «простой мовы» в польско-русских языковых контактах XVI–XVII вв.;

5) показать степень усвоения анализируемых семантических калек лексико-семантической системой русского и других восточнославянских языков и вклад таких заимствований в пополнение словаря этих языков;

б) оценить роль польского влияния на лексико-семантическом уровне в эволюционных процессах истории русского языка.

Методология исследования базируется в основном на традиционном сравнительно-историческом методе. Кроме того, в работе применяется сопоставительный метод, сочетаемый с необходимым историзмом, поскольку сравнительный анализ отдельных семантических систем или их фрагментов как в синхронном, так и в диахроническом плане требует типологического подхода. Наряду с этими основными методами используются также элементы компонентного анализа, количественная оценка материала (количественно-статистический метод). Применяются и методы смежных областей знаний – истории, этнографии, культурологии.

Научная новизна диссертации заключается в том, что впервые в исторической славистике предприняты семасиологические изыскания столь объемного как в содержательном, так и в хронологическом аспекте материала. Это дало возможность выявить довольно многочисленную группу лексем, которые в анализируемых значениях, по мнению автора, являются полонизмами в русском письменном языке XVII в., при этом в большом количестве случаев была удревнена хронология этих заимствований и установлены либо уточнены пути их проникновения в русский язык. Другая группа лексико-семантических единиц, рассматриваемых в работе и квалифицируемых как семантические полонизмы, до сих пор вообще не регистрировалась в памятниках письменности и не отражена в лексикографических источниках русского языка. Кроме того, в целом ряде случаев были верифицированы результаты предшествующих исследований в области изучения семантических полонизмов, проникших в русский письменный язык в XVI–XVII вв.

Практическая ценность работы состоит в том, что представленный во второй и третьей частях материал может быть использован для уточнения и дополнения информации этимологических и исторических словарей русского языка, а также в исследованиях обобщающего характера по исторической лексикологии и истории русского литературного языка.

Положения, выносимые на защиту:

1. Польское влияние на русский письменный язык в первой половине XVII в. отличалось не только интенсивностью в количественном плане, но и глубиной воздействия на лексико-семантическую систему в качественном аспекте.

2. Лексемы, представленные во второй части работы, в анализируемых значениях являются не самостоятельными образованиями в русском языке, а семантическими кальками с польского, при этом часть их проникла в русскую письменность раньше, чем предполагалось до сих пор.

3. Материал, рассматриваемый в третьей части работы, нуждается в верификации.

4. В роли активного посредника в польско-русских языковых контактах второй половины XVI–XVII вв. выступала «простая мова».

5. Документация Посольского приказа, испытавшая сильное польское влияние не только на лексическом, но и на семантическом уровне, в XVII в. могла выступать в качестве проводника этого влияния и на великорусский книжный язык, что стало возможным в результате так называемого «третьего южнославянского влияния».

Структура работы. Диссертация состоит из введения, двух аналитических частей, заключения, словника, списка источников, словарей и литературы, а также словоуказателя. Во введении рассматриваются исторические и культурные предпосылки польского влияния на русский язык в изучаемый период; условия формирования русского литературного языка нового типа и факторы, способствовавшие этому процессу, в частности польское влияние на русский язык как один из таких факторов; характер польско-русских языковых контактов в XVI–XVII вв. и определение основных понятий, связанных с процессом заимствования; история изучения польско-восточнославянских и польско-русских языковых контактов XV–XVIII вв. на лексико-семантическом уровне; дается общая характеристика работы. Каждая из двух аналитических частей состоит из трех разделов, в которых исследуемый языковой материал расположен в порядке следования частей речи в академической грамматике русского языка. Каждый раздел завершается обобщением результатов. В заключении формулируются общие выводы, в которые включается и материал, представленный только в словнике, поэтому последний входит в состав исследования.

Основное содержание диссертации и выводы

Во **Введении** (I.) описывается культурно-историческая и языковая ситуация в Московской Руси второй половины XVI–XVII вв., на фоне которой осуществлялись польско-восточнославянские и польско-русские культурные и языковые контакты, рассматривается роль польского влияния в изменении языковой ситуации в Великом княжестве Литовском (далее ВКЛ) и Московской Руси, а также его воздействие на формирование русского литературного языка нового типа. Здесь же дается определение характера польско-русских языковых контактов а также основных понятий, связанных с процессом заимствования, в том числе семантического калькирования. Кроме того, приводятся определения таких понятий, как «полонизм», «простая мова», «деловая письменность», «язык деловой письменности (для XVI–XVII вв. – приказный) », которыми мы оперируем в работе, и рассматривается роль этих явлений в формировании нового русского литературного языка.

В этой же части исследования содержится обзор освещения проблематики польского влияния на восточнославянские языки в XV–XVIII вв. на лексико-семантическом уровне в русской и западной славистике.

Вводная часть завершается определением актуальности темы, объекта исследования, его цели и задач, характеристикой источников, обоснованием методологии, научной новизны и практической ценности работы, формулировкой ее основных положений и информацией об апробации диссертации.

Во **второй** аналитической **части** (II.) исследования «Семантические полонизмы, установленные впервые» на материале дипломатической корреспонденции МГ конца XVI – первой половины XVII в. в форме отдельных историко-этимологических очерков рассматривается история 173 лексических единиц (строго говоря, это 168 лексем, но 5 из них в различных значениях разбираются дважды в разных разделах). Судьба каждой лексемы в интересующем нас значении прослеживается во всех контактирующих языках до настоящего

времени, при этом особое внимание уделяется временному срезу – вторая половина XVI–XVII вв.

В первом разделе этой части «Семантические полонизмы с уточнением (удревнением) хронологии анализируемого значения» рассматриваются 82 лексемы, которые в исследуемых значениях, по нашему мнению, являются семантическими полонизмами. Данные лексемы в анализируемых значениях уже регистрировались в русской письменности и исторической лексикографии, однако наши материалы позволяют уточнить нижнюю хронологическую границу этих значений. Кроме того, в 60 случаях семантическое калькирование осуществлялось, вероятнее всего, благодаря посредничеству «простой мовы».

Во втором разделе второй части «Семантические полонизмы, установление факта заимствования которых не сопровождалось уточнением (удревнением) хронологии» исследуются 48 лексем, которые, на наш взгляд, представляют собой семантические заимствования из польского, при этом в 39 случаях из 48 процесс калькирования значения с польского языка происходил, очевидно, при посредничестве «простой мовы».

В третьем разделе второй части «Семантические заимствования из польского, до сих пор не регистрировавшиеся в русской письменности» рассматриваются 43 лексемы, которые в анализируемых значениях до сих пор вообще не фиксировались в русской письменности, и приводятся аргументы в пользу того, что они являются семантическими заимствованиями из польского, а не параллельными самостоятельными образованиями в самом русском языке, при этом в 27 случаях калькирование с польского осуществлялось, по-видимому, при посредничестве «простой мовы».

В третьей аналитической части (III.) работы «Семантические полонизмы, регистрировавшиеся в предшествующих исследованиях польско-русских языковых контактов XV–XVIII вв.» внимание уделяется полонизмам, которые уже регистрировались в предшествующих исследованиях польско-русских языковых контактов XV–XVIII вв. (их 66), однако в этих изысканиях они лишь декларировались как семантические заимствования из польского без какой-либо аргументации и поэтому требуют обоснования либо самого факта заимствования, либо уточнения его характера. Кроме того, здесь рассматриваются и такие

семантические полонизмы, для которых лишь уточняется нижняя хронологическая граница анализируемого значения.

В **первом разделе** этой части работы «Гипотетические семантические полонизмы, требующие верификации и уточнения нижней хронологической границы анализируемого значения» анализируется 14 лексем, для которых удалось подтвердить факт семантического заимствования из польского исследуемого значения и уточнить нижнюю хронологическую границу этого значения. В 12 случаях из 14 заимствование, вероятнее всего, осуществлялось при посредничестве «простой мовы».

Во **втором разделе** третьей части «Гипотетические семантические полонизмы, требующие верификации самого факта заимствования или уточнения его характера» рассматриваются 32 лексемы, для 5 из которых удалось подтвердить факт семантического калькирования с польского анализируемого значения, в 13 случаях был уточнен сам характер заимствования: семантическое калькирование, а не лексическое заимствование, при этом 17 семантических полонизмов проникли в русский письменный язык, по-видимому, благодаря посредничеству «простой мовы». В 14 случаях факт семантического калькирования подтвердить не удалось: лексемы *живность*, *заплата*, *згодитися* (*сгодитися*), *потуга*, *увязити*, *узнање* следует, на наш взгляд, трактовать как лексические полонизмы, а лексемы *замóкъ*, *лежати*, *поступитися*, *прикладъ*, *провадити*, *расходъ* (*розходъ*, *росходъ*) и *турь(-а?)* в анализируемых значениях, очевидно, надо вообще исключить из перечня полонизмов в русском языке.

В **третьем разделе** третьей части «Семантические полонизмы с уточнением нижней хронологической границы заимствованного значения» представлено 20 лексем, которые, по нашему мнению и согласно результатам других исследований, в анализируемых значениях являются семантическими полонизмами. Наши материалы в данном случае позволяют удревнить время их проникновения в русскую письменность. Кроме того, есть достаточные основания для вывода, что при заимствовании всех этих семантических полонизмов в роли посредника выступала «простая мова».

В **Заключении** формулируются как более конкретные **выводы** о польском влиянии на одну из разновидностей русского делового языка первой половины

XVII в. на лексико-семантическом уровне, так и некоторые положения более общего плана, касающиеся характера этого воздействия, а также его роли и значения в истории русского языка:

1. В целом в работе было рассмотрено 309 лексем, 296¹⁵ из которых в анализируемых значениях, по нашему мнению, являются семантическими полонизмами. В 173 случаях факт семантического калькирования был установлен впервые, для 82 заимствований этой группы была уточнена нижняя хронологическая граница появления значения в русской письменности, а 43 лексемы в исследуемых значениях вообще впервые зафиксированы в русском письменном языке. Из 66 случаев потенциальных семантических заимствований, подвергшихся процедуре верификации, факт калькирования удалось подтвердить 52 раза, для 34 из них была передвинута нижняя хронологическая граница анализируемого значения. Для 14 лексем этой категории факт семантического калькирования подтвердить не удалось.

2. В связи с тем, что у 22 лексем из польского было заимствовано два значения: *ажь*, *вытиснути*, *до*, *заказь*, *засьдати* (*заседати*), *знакъ*, *комора*, *кровный*, *мъшати* (*мешати*), *мимо* ('вопреки, наперекор' в различных предложно-падежных конструкциях), *надлежати*, *належати*, *наука*, *отбити*, *отмънный*, *подъездъ*, *покой*, *презь*, *скарбь*, *склонити*, *спышити* (*спешити*), *справитися*, а у слова *имъти* (*имети*) – три значения, то в общей сложности было выявлено 319 случаев семантического калькирования.

Приведенная выше информация позволяет, на наш взгляд, говорить о том, что хотя возможность калькирования в целом не столь широка, как заимствования, тем не менее оно не относится к исключительно редким явлениям и было актуально уже в интересующий нас период, а не только начиная с Петровской эпохи, как считалось до сих пор. Итак, уже в XVII в. этот процесс принимал довольно заметное участие в обогащении русского языка за счет лексико-семантических ресурсов другого, в частности польского, языка.

3. 27 семантических полонизмов, отмеченных в наших материалах, представляют собой вторичные заимствования: *манна*, *музыка* (*музика*), *наука*,

¹⁵ Это число включает в себя и лексемы, представленные только в V. части исследования – словнике.

неприятель, орган(ы), особа, папежский, персона (парсона, парсуна), пеня, пѣнязь, повинность, подданный, позволити, пороховой, посполитый, проклятво, римлянинъ, розность, секретъ, скарбъ, скрына, талантъ, титло (титла), хоругвь (хоронга, хоронгвь, хорухвь), цесарь, чата¹⁶, штука. При этом лексическое заимствование таких слов, как *неприятель, особа, папежский, персона, повинность, подданный, позволити, пороховой, посполитый, проклятво, римлянинъ, розность, штука*, а возможно, и *наука, секретъ¹⁷, скарбъ* было осуществлено также из польского языка.

4. Что касается времени осуществления заимствований, то 5,8% их приходится на XV в. (из них 6 случаев – на рубеж XV–XVI вв.), при этом для семантических калек, представленных только в словнике, это число составляет 14,8%, а для семантических заимствований, рассматриваемых в аналитических частях работы (II и III), – 2,2%. 26,8% заимствований приходится на XVI в. (из них 8 случаев – на рубеж XVI–XVII вв.): 47,7% составляют семантические полонизмы, фигурирующие только в словнике, и 18,7% – в аналитических частях исследования. Заметим, что большая часть заимствований этого времени приходится на вторую половину столетия. Семантические заимствования, проникшие в русский письменный язык в XVII в., в наших материалах составляют 67,4%, из них 37,5% приходится на случаи, представленные только в словнике, и 79,1% – на полонизмы, анализируемые во II и III частях работы. Из приведенных статистических данных следует, что процесс семантического калькирования с польского, согласно полученным нами результатам, развивался по нарастающей: в XVI в. по сравнению с XV в. – в 4,6 раза, а в XVII в. по отношению к XVI в. – в 2,5 раза.

Если говорить о первой половине семнадцатого столетия, которое было основным объектом нашего внимания, то на протяжении этого времени интенсивность польского влияния на русский письменный язык на лексико-

¹⁶ При условии неисконности самой лексемы для славянских языков, согласно мнению ряда исследователей (см.: Ваїkowski 1, 218; Boryś 2005, 92; Kochman 1967, 62; Фасмер IV, 351).

¹⁷ Сама лексема впервые регистрируется в польском языке на рубеже XV–XVI вв. в значении ‘wychodek, ustęp’ (SIStp VIII(2), 113, 147), а с 60-х гг. XVI в. – и в значении ‘dwór, garderoba, kancelaria’ (Linde V, 238; Karłowicz VI, 58; Reczek 1968, 437; NSIEJP, 457), в русской же письменности наиболее ранняя фиксация слова *секретъ* приходится на XVI в. и именно в значении ‘резиденция, канцелярия’ (СлРЯ XI–XVII вв. 24, 39).

семантическом уровне была неравномерной: пики его приходится на Смутное время (48,8%) и на период со второй половины 40-х до середины 50-х гг. XVII в. (26,7%), что может объясняться историческими событиями, способствовавшими непосредственным активным контактам МГ с Польшей и ВКЛ, причем в орбиту этих отношений попадали и связи первого субъекта с другими западноевропейскими державами, в документах по сношениям с которыми, особенно в переводных, также встречается довольно значительное количество полонизмов.

5. Примечательно, что подавляющее большинство подвергшихся анализу лексем по происхождению представляют собой внутриславянские дериваты, имеющие, как правило, общеславянское распространение (93,9%), это могло способствовать процессу калькирования. Однако выявление такого рода заимствований сопряжено со значительными трудностями, поэтому полученные результаты не могут не содержать элемента гипотетичности.

Столь высокий процент межславянских заимствований¹⁸ в одной из разновидностей русского письменного языка XVII в. позволяет, на наш взгляд, говорить о том, что если на древнерусскую семантику, по замечанию В.Л. Виноградовой (1977, 35), большое воздействие оказывал греческий официальный язык, в результате чего многие полисемантические существительные в древнерусском языке, особенно отвлеченные, почти целиком повторяют семантическую схему соответствующих греческих лексем, то формирование не только самого лексического состава русского языка второй половины XVI – первой половины XVII в., но и его семантики происходило не изолировано от их становления в других славянских языках, в частности польском, влияние которого в этот период было весьма интенсивным.

6. Общеизвестно, что калькирование не ограничивается какой-то определенной частью речи, хотя, по наблюдениям ряда исследователей (Флекенштейн 1963, 306; Witkowski 1992, 267), среди семантических калек обычно преобладают глаголы, что подтверждается и результатами наших исследований:

¹⁸ В наших материалах лексемы неславянского происхождения, включая слова с неславянским корнесловом, составляют всего 6,1% (5 случаев – в аналитической части исследования и 13 – из представленных только в словнике).

имена существительные – 38 %, местоимения – 1%, имена прилагательные – 10,2%, глаголы – 43,6%, наречия – 3,3%, предлоги – 3,3%, союзы – 0,3%, частицы – 0,3%.

7. До сих пор в исследованиях по польско-русским языковым контактам в XV–XVIII вв. было распространено мнение, что среди заимствований в русский язык этого времени преобладала специальная лексика, пополнявшая такие терминологические и профессиональные сферы, как администрация и управление, правосудие, военное дело, медицина, флора и фауна, религия, мораль, культура, средства коммуникации и др. Обогащение словарного состава русского языка этими элементами не вызывает сомнений и объяснимо внеязыковыми факторами: культурным влиянием, развитием различных отраслей науки и производства.

В наших материалах наряду с заимствованиями такого рода очень высок удельный вес заимствований общеупотребительной лексики¹⁹. Это, по нашему мнению, может свидетельствовать о том, что в XVII в. меняется сам характер польского влияния на русский язык: оно возрастает не только в количественном отношении, но становится иным в качественном плане, что приводит к тесному взаимодействию лексико-семантических систем контактирующих языков на более глубинном уровне. При этом увеличению проницаемости лексико-семантической системы русского языка могло способствовать следующее обстоятельство: если для части великорусских книжников польский язык становится эталоном при создании ими «простого» языка лишь со второй половины XVII в. (см. Целунова 2006, 135), то персоналом Посольского приказа, учитывая его состав и уровень подготовки, а также частые непосредственные контакты с представителями западноевропейской культуры, авторитетность этого языка могла осознаваться, очевидно, уже со второй половины (конца) XVI – первой половины XVII в.

8. В 80,5% случаев заимствование обнаруженных нами в дипломатической корреспонденции семантических полонизмов, вероятнее всего, осуществлялось в результате сложных языковых контактов, когда в качестве посредника выступал канцелярский язык ВКЛ, а позднее, со второй половины XVI в., и «простая мова».

¹⁹ В связи с этим показательно наблюдение Е. А. Целуновой (2006, 119) по поводу приемов создания «простого» языка А.Фирсовым с его установкой на «... на отказ от специфически книжной лексики; при этом упрощение осуществлялось в основном за счет нейтральной лексики, которая часто “подсказывалась” польскими текстами Псалтыри».

При этом для материалов, представленных в аналитических частях исследования, это число составляет 77,7%, а для семантических калек, регистрируемых только в словнике, – 88,5%²⁰.

Из приведенных данных следует, что канцелярский язык ВКЛ и «простая мова» играли весьма активную роль в польско-русских языковых контактах XV–XVII вв. Объясняться это может следующими причинами: во-первых, по мнению венгерского слависта А. Золтана (Zoltán 1987, 101), западнорусский деловой язык уже в первой половине XV в. использовался в дипломатике МГ, и эта традиция, видимо, сохранялась еще и в первой половине XVI в. И среди дипломатических актов второй половины XVI – первой половины XVII в. довольно часто встречаются документы, исходящие из Польши и ВКЛ, которые не подверглись переводу. Во-вторых, как уже отмечалось во вводной части исследования (I. 1. 2.), в составе персонала Посольского приказа могли быть выходцы из ВКЛ, а также жители Немецкой слободы, которыми польские по происхождению элементы, бытовавшие уже в деловой письменности ВКЛ и «простой мове», в силу их билингвизма (полилингвизма) не воспринимались как нечто чужое и широко использовались, проникая благодаря им и в русскую деловую письменность.

Следует также отметить, что в ряде случаев межславянские контакты, в результате которых осуществлялись семантические заимствования в русский письменный язык XVI–XVII вв., носили еще более сложный характер, когда не только канцелярский язык ВКЛ и «простая мова», но и польский язык выступал в качестве посредствующего звена. Так, анализируемые значения лексем *глубокий*, *неспешно*, *повинность*, *порутчикъ* в конечном итоге, вероятнее всего, восходят к старочешскому источнику (при этом три последних слова в польском языке, очевидно, являются лексическими богемизмами²¹). При калькировании интересующего нас значения слова *кустодия(-ья)* уже сам старочешский язык выступал в качестве посредствующего звена при заимствовании из латыни.

²⁰ Факт посредничества не удалось пока установить при заимствовании *манна*, *невол(ь)но*, *персона* (*парсона*, *парсуна*), *проклятво*, *римлянинъ*, *самовольникъ*, *стрельба*, *цесарский*, *цесарь* в анализируемых значениях.

²¹ В связи с *порутчикъ* следует указать, что в самом старочешском *poručník* является калькой латинского *locum tenens*, буквально – ‘державший место’, ‘заместитель’ (Фасмер III, 336).

9. Что касается дальнейшей судьбы семантических полонизмов, выявленных нами в дипломатических документах первой половины XVII в., то, по имеющимся на данный момент сведениям, история 39,5% для русского письменного языка ограничивается семнадцатым столетием²² (от числа семантических калек, представленных в аналитических частях работы, они составляют 42,2%, а от числа калек, фигурирующих только в словнике, – 32,1%).

Среди этой группы слов преобладает общеупотребительная нейтральная лексика, при этом приблизительно 10% от всех рассмотренных в работе семантических заимствований составляют явные окказионализмы, отмеченные в единичном употреблении; четыре лексемы в анализируемых значениях являются экзотизмами: *коло*, *обозный*, *пьянь*, *стражникъ*. Примечательно, что, несмотря на столь непродолжительную историю этих лексем в исследуемых значениях в русской письменности, некоторые из них бытовали в русских говорах XIX в. и отмечаются в них до сих пор: *головной* (СРНГ 6, 310), *жалоба* (СРНГ 9, 66), *завесь (-а)* (СРНГ 9, 307), *коло* (СРНГ 14, 139), *потратити* (СРНГ 30, 303), *рушатися* (СРНГ 35, 289), *свято* (СРНГ 37, 6), *сойтися* (СРНГ 39, 234), *стань*, употребление которого в русских диалектах в интересующем нас значении ограничивается XIX в. (Даль IV, 312).

Для 12,7 % семантических калек из польского бытование их в русском письменном языке ограничивается XVIII в.²³ (от числа семантических заимствований, рассматриваемых в аналитических частях работы, они составляют 8,4%, а от числа калек, представленных только в словнике, – 24,7%). В функционально-стилистическом аспекте эта лексика не отличается от слов предшествующей группы. В ее составе можно выделить два экзотизма: *воевода* и *старство*. Ряд слов этой группы в анализируемых нами значениях регистрируется в диалектах русского языка: *веселье* (СРНГ 4, 181), *до* с род.п.

²² Приводимые ниже лексемы относятся к этой группе в следующих значениях: *заказъ* 'приказ', *имѣти* (*имети*) как вспомогательный глагол при образовании будущего времени и в значении 'иметь что-л. на себе; быть одетым во что-л.', *мимо* с вин.п. 'вопреки, наперекор', *отмѣнный* 'изменчивый, непостоянный', *покой* 'мир, отсутствие войны', *презь* с вин.п. 'при помощи или посредстве кого-, чего-л., через (посредство) кого-л.', 'вопреки, наперекор', *скрабъ* 'богатства, сокровища'.

²³ Указанные слова относятся к этой группе в следующих значениях: *имѣти* (*имети*) как вспомогательный глагол при образовании прошедшего времени (с оттенком модальности) 'быть должным (обязанным) делать что-л.', *комора* в обоих значениях, *мимо* с род.п. 'вопреки, наперекор'.

‘для’, ‘к’ (СРНГ 8, 72), *з(н)альзти* (*з(н)альсти*) (СРНГ 11, 307), *комора* ‘комната, жилое помещение в доме’, ‘кладовая, хранилище, склад’ (СРНГ 14, 237), *мъсто* (*место*) (Даль II, 369; СРНГ 18, 128), *мъшкати* (*мешкати*) (Даль II, 373), *новина* (СРНГ 21, 254), *обирати*, *обрати* (Даль II, 584), *пожитокъ* (СРНГ 28, 297), *постъхъ* (СРНГ 31, 201), *посягъ* (СРНГ 30, 130, 259), *скарбъ* ‘казна’ (Даль IV, 193; СРНГ 37, 390).

История 15,4% семантических полонизмов в русском литературном языке не прослеживается далее XIX в.²⁴ (от числа семантических заимствований, представленных в аналитических частях исследования, они составляют 14,7%, а от числа калек, регистрируемых только в словнике, – 17,3%).

Среди слов этой группы так же, как и в предыдущих случаях, преобладает общеупотребительная стилистически нейтральная лексика. Ряд лексем в рассматриваемых нами значениях до настоящего времени наблюдается в русских говорах: *добродей* (СРНГ 8, 77), *животный* (СРНГ 9, 159), *закупити* (СРНГ 10, 176), *запомнити* (СРНГ 10, 342), *надлежати* (СРНГ 19, 237), *належати* (Даль II, 432; *належащий* ‘принадлежащий’ (СРНГ 20, 11)), *отмънный* (СРНГ 24, 238), *писатися* (СРНГ 27, 46), *повътрие(-ее)*, *поветрие(-ее)* (СРНГ 27, 235), *подданный* (СРНГ 27, 384), *покой* (СРНГ 28, 389), *прилучитися* (СРНГ 31, 282), *пришлый* (СРНГ 32, 70), *робити* (СРНГ 35, 108), *рознитися* (СРНГ 35, 163), *справити* (СРНГ 40, 253).

32,4% лексем в анализируемых нами значениях продолжает активно употребляться в современном русском языке²⁵ (от числа регистрируемых в аналитических частях работы они составляют 34,7%, а от количества фиксируемых только в словнике – 25,9%) и только 4,2% имеют ограниченную

²⁴ Приводимые далее лексемы относятся к этой группе в следующих значениях: *заказъ* ‘запрещение, запрет’, *мъшати* (*мешати*) ‘путать, принимать одно за другое, смешивать’, *надлежати* ‘относиться, принадлежать, прилежать к чему-л.’, *наука* ‘ученье, изучение; обучение’, *отмънный* ‘имеющий отличие, отличающийся от других, не такой, как другие’, *покой* ‘комната, помещение в жилом строении’.

²⁵ Указанные слова относятся к этой группе в следующих значениях: *вытиснуть* ‘сделать посредством тиснения (надпись, узор и т.п.); отпечатать, напечатать’, *достать* уже без семы ‘взять силой оружия, завоевать, отвоевать’ (ССРЛЯ (2)IV, 418), *зайти* с более ограниченной сочетаемостью (ССЛРЯ (2)V-VI, 354), тогда как употребление его в говорах полностью соответствует отмеченному нами (СРНГ 10, 109), *кровный* в адъективном и субстантивном употреблении, последнее в литературном языке – только в форме мн.ч. (ССРЛЯ 5, 1680), а в диалектах – и в форме ед.ч. (СРНГ 15, 268), *мигнуть* с иным управлением – кому? (ССРЛЯ 6, 965), *надлежать* безл. ‘должно, следует, подобает’, *наука* ‘наука, отрасль человеческих знаний’.

сферу употребления. Так, *валиться, вонь, лекарство* перен., *отслужить, склониться, штука, шум* являются уже принадлежностью разговорного стиля речи, а *аж, выносить* (в изолированном употреблении), *шея* (только в составе фразеологизма) – просторечия. Еще три лексемы в анализируемых значениях также имеют ограниченную сферу употребления: *забивать* встречается только в профессиональной речи, *манна* отмечается лишь в специальном употреблении (ССРЛЯ 6, 609), а *то* – в поэтической речи. Интересна судьба лексемы *доступити* в исследуемом нами значении: в толковой лексикографии первой половины XX в. она регистрировалась без каких-либо помет, а во втором издании ССРЛЯ (IV, 427) это значение уже сопровождается пометой «обл.», а кроме того, глагол в этом употреблении представлен и в современных русских говорах (СРНГ 8, 149), как и *згодиться (згодитися)* в интересующем нас значении (СРНГ 37, 28-29).

Итак, судьба около 39,5% подвергшихся анализу семантических заимствований из польского в XV–XVII вв. в русском письменном языке пока не прослеживается далее XVII в., при этом 10% полонизмов (от общего числа рассмотренных), входящих в эту группу, являются окказионализмами. История еще приблизительно 28,1% семантических калек в русском языке ограничивается XVIII–XIX вв., а около 32,4% семантических заимствований из польского, пришедших в русский язык в XV–XVII вв., продолжают активно бытовать в нем до сих пор.

Довольно большой процент заимствований, отличающихся непродолжительной историей в русском письменном языке, на наш взгляд, позволяет сделать заключение о множественности и незакрепленности этих средств выражения и, в свою очередь, может свидетельствовать о состоянии определенной семантической неустойчивости, языковой избыточности, что вполне естественно, учитывая те изменения, которые назревали и осуществлялись на протяжении семнадцатого столетия в русском языке. При этом для тех семантических полонизмов, которые в письменности первой половины XVII в. представлены единичными употреблениями, а затем закрепились в языке, можно

говорить об их предыстории в русской литературной лексике²⁶. В дальнейшем более четверти из них (26,6% от числа заимствований XVII в.) закрепились в русском литературном языке и обогатили его новыми значениями.

Завершая обзор дальнейшей судьбы в русском языке семантических полонизмов, обнаруженных нами в дипломатической корреспонденции МГ первой половины XVII в., заметим, что представленная выше информация может иметь не только сугубо прикладное применение (уточнение и дополнение сведений, содержащихся в этимологических словарях), но также служить материалом, позволяющим судить об изменении характера польского влияния (его углублении) в исследуемый период, поскольку, как указывает А.А. Зализняк (2006, 415; 2007), семантическое калькирование выполняет в языке очень важную функцию, выступая в роли проводника не только языкового, но – шире – культурного влияния, а сами кальки являются свидетельством этого влияния.

10. Все изложенное выше в завершающей части работы, на наш взгляд, дает определенные основания для того, чтобы сформулировать итоговые выводы обобщающего плана о характере польского влияния на одну из разновидностей русского письменного языка XVII в. и о роли этого влияния в формировании русского литературного языка нового типа.

Продукция Посольского приказа во второй половине XVI–XVII вв. выступала не только и не просто как один из основных каналов полонизации словарного состава русского языка, поскольку большое количество лексических полонизмов прочно вошло в язык документов этого ведомства²⁷ и воспринималось как его характерная особенность, легко проникая отсюда и в не приказную письменность (см. Иссерлин 1961, 74; Пеннингтон 1980, 385; Успенский 1983, 98; Живов, Успенский 1983, 157–159), но в силу довольно значительного числа именно семантических полонизмов в составе дипломатической корреспонденции этого времени²⁸ она способствовала распространению польского культурного влияния в более широком аспекте. Это нашло отражение и в стратегии

²⁶ Относительно общего количества рассмотренных в работе лексем в интересующих нас значениях это число составляет 13,5% (41 лексема), относительно случаев, представленных в аналитических частях исследования, – 17,3%, а относительно данных, фигурирующих только в словнике, – 5,1%.

²⁷ Это подтверждается и нашими материалами (см. список литературы).

²⁸ Кстати, и в современном русском языке именно сферы дипломатии и политики, по наблюдениям Л. П. Крысина (2002, 32), являются основными источниками семантических калек.

формирования языковой политики Московской Руси в целом, когда на великорусскую почву переносится югозападнорусская языковая ситуация, которая, в свою очередь, представляла собой заимствование польской языковой ситуации. Причем в этом процессе весьма значима была роль «простой мовы», которая в силу отсутствия парного эквивалента в великорусских условиях, сама будучи создана на базе канцелярского языка ВКЛ, оказывала непосредственное воздействие на приказный язык МГ, в особенности на дипломатику, выступая в роли очень активного посредника при лексико-семантических заимствованиях из польского, о чем, по нашему мнению, достаточно убедительно свидетельствуют данные, представленные в настоящем исследовании.

В результате приказный язык в силу уже ранее сложившейся традиции, допуская свободное употребление, наряду с исконно русскими, церковнославянскими и иноязычными элементами (см. Zoltán 1987, 24, 102–103; Петрунин 1990, 47), из всех существовавших в то время текстовых массивов, был наиболее подготовлен к предстоящей ломке всего аппарата книжности и уже в XVII в. отражал новые тенденции в формировании русского литературного языка (см. Никитин 2005б, 253). Этим можно объяснить то, что на языковую практику Посольского приказа рекомендовалось ориентироваться переводчикам и создателям «простого» языка во второй половине XVII – первой половине XVIII в. (Успенский 1983, 97–99). При этом примечательно, что если при создании «простой мовы» полонизация была одним из способов окнижения канцелярского языка, то, например, А. Фирсовым при переводе Псалтыри в 1683 г. она использовалась как средство упрощения церковнославянского языка (см. Целунова 1985а, 87; 1985б, 24; 2006, 136). И объясняется это, вероятнее всего, тем, что польские элементы при создании «простого» языка черпались, помимо других источников, в очень значительной мере из приказного языка (в особенности из дипломатики), который уже по самой своей природе был более демократичен и более близок к живой разговорной речи, чем церковнославянский язык.

Итак, в истории русского языка польское влияние, во второй половине XVI–XVII вв. систематически и интенсивно осуществлявшееся через язык дипломатических документов МГ при весьма активном посредничестве «простой мовы», оставило свой след не только в виде обогащения лексико-семантической

системы русского языка, но и выступало как один из факторов, который в семнадцатом столетии способствовал изменению самой языковой ситуации в Московской Руси, что, в свою очередь, создало предпосылки для формирования русского литературного языка нового типа.

В **Словнике** (V.) в алфавитном порядке помещены все семантические полонизмы, обнаруженные нами в дипломатической корреспонденции МГ конца XVI – первой половины XVII в.: как те, что рассматривались в аналитических частях диссертации, так и те, которые аргументированно относятся к этой категории в работах других исследователей и поэтому специально не анализируются нами (их 78: это 81 лексема, но 3 из них уже фигурируют в аналитических частях в других значениях). Причем для последних, помимо значения и количественной характеристики (число употреблений, засвидетельствованное нами в письменных источниках с их указанием), дается ссылка на посвященные им публикации.

Апробация работы

По проблематике польско-русских языковых контактов автором опубликовано одиннадцать статей (см. список литературы), восемь из них непосредственно связаны с темой диссертации:

1. К вопросу об изучении польского влияния на русский язык XVI–XVIII вв. // *Kalbotyra* XXXVI (2). Vilnius, 1985, 16–26.
2. О хронологии некоторых заимствований в русском языке XVII в. // *Kalbotyra* 44 (2). Vilnius, 1994(1995), 48–60.
3. К проблеме семантических полонизмов в русском приказном языке первой половины XVII в. // *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra* 51 (2)). 2002, 49–62.
4. Семантические полонизмы в документах Посольского приказа первой половины XVII в. // *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra* 52 (2)). 2003, 187–192.
5. К истории некоторых полонизмов в русском языке // *Respectus Philologicus*. 2004. № 6(11), 45–55.
6. Из истории лексем *свято*, *склад*, *склонить*, *склониться* в русском языке // *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra* 53 (2)). 2004 (2005), 167–177.

7. Польский язык как источник семантических калек в русском приказном языке XVII в., // *Ogród nauk filologicznych*. Opole, 2005, 189–201.
8. История лексем *затруднить*, *налгать*, *пограничье*, *родовитый* в русском и других восточнославянских языках // *Respectus Philologicus*. 2008. № 13(18), 180–191.

По теме диссертации прочитаны доклады:

1. К вопросу об изучении польского влияния на русский язык XVI–XVIII вв., Филологические чтения, посвященные 110-летию со дня рождения чл.-кор. АН СССР Д. И. Абрамовича. Вильнюсский университет, 4–5 апреля 1983 г.
2. «Простая мова» как проводник польского влияния на русский приказный язык второй половины XVI – первой половины XVII в., *Tarptautinė mokslinė konferencija, skirta prof. Valerijui Čekmonui (1936–2004) atminti: Lietuviai ir slavai: kalbą ir kultūrą sąveika Lietuvos istorijoje ir dabartyje*, Vilnius, 2008 m. lapkričio 27–29 d.

Liudmila Garbul (g. 1955 m.) 1977 metais baigė Vilniaus universitetą ir įgijo rusų kalbotyros specialybę. 1978–1981 metais studijavo aspirantūroje Maskvos M. Lomonosovo valstybinio universiteto Rusų kalbos katedroje. 1982–2007 metais dirbo VU Filologijos fakultete Rusų (kalbos) filologijos katedroje asistente, dėstė slavų filologijos įvadą, senąją slavų kalbą, rusų kalbos istorinę gramatiką, leksikografiją, Rusijos istoriją ir geografiją, Rusijos civilizacijos bruožus, akademinį rašymą, rusų kalbos dėstymo metodiką, rusų kalbos rašybą, šiuolaikinę rusų kalbą, rusų kalbą užsieniečiams. Nuo 2007 metų iki šiol dirba asistente VU UKI Romanų kalbų katedroje, dėsto rusų (užsienio) kalbą Filologijos, Filosofijos, Istorijos, Komunikacijos, Medicinos, Teisės fakultetuose bei TSPMI. Stažavosi Maskvos M. Lomonosovo valstybiniame universitete (1985 m.), Lietuvos MA Lietuvių kalbos institute (1989 m.), Valstybiniame A. Puškino Rusų kalbos institute (Maskva, 2006 m., 2008 m.), Vilniaus universitete (2008 m.).

Людмила Гарбуль (р. 1955 г.) в 1977 году окончила Вильнюсский университет по специальности „Русская филология“. В 1978–1981 гг. обучалась в аспирантуре Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова на кафедре русского языка. В 1982–2007 гг. работала ассистентом на кафедре русской (-ого) филологии (языка) филологического факультета Вильнюсского университета, преподавала введение в славянскую филологию, старославянский язык, историческую грамматику русского языка, лексикографию, историю и географию России, черты русской цивилизации, академическое письмо, методику преподавания русского языка, орфографию, современный русский язык, русский язык для иностранцев. С 2007 г. и до настоящего времени – ассистент кафедры романских языков Института иностранных языков Вильнюсского университета, преподает русский язык как иностранный на филологическом, философском, историческом, медицинском, юридическом факультетах, а также факультете коммуникации и Институте международных отношений и политических наук. Стажировалась в Московском государственном университете им. М. В. Ломоносова (1985 г.), Институте литовского языка АН Литвы (1989 г.), Государственном институте русского языка им. А. С. Пушкина (Москва, 2006 г., 2008 г.), Вильнюсском университете (2008 г.).